

Διάκονος Κωνσταντίνος Στ. Φουντουκίδης

Κτήματα και μετόχια των μοναστηριών του Αγίου Όρους
στην περιοχή της Δράμας την εποχή των Παλαιολόγων*

Την εποχή των Παλαιολόγων πολλά αγιορείτικα μοναστήρια διαθέτουν μεγάλες εκτάσεις γης στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Τα κτήματα και τα μετόχια των περισσότερων μονών εκτείνονται στην εύφορη κοιλάδα του ποταμού Στρυμόνα. Ο αγιορείτικος παραγωγικός χώρος απλώνεται επίσης στις βορειοδυτικές παρυφές του Παγγαίου Όρους κατά μήκος της κοίτης του ποταμού Αγγίτη (αρχ. και μsn. Πάναξ), που είναι παραπόταμος του Στρυμόνα. Στα βορειοδυτικά του Παγγαίου ο Αγγίτης σχηματίζει εύφορη κοιλάδα, μικρότερη ασφαλώς από τη μεγάλη κοιλάδα του Στρυμόνα, ικανή όμως να αποτελέσει παραγωγική περιοχή για τα αθωνικά μοναστήρια. Μεταξύ Ζίχνης (βυζ. Ζίχνας) και Ροδολίβους (βυζ. Ραδολί(ει)βους) εντοπίζονται πολλά κτήματα που με τον έναν ή τον άλλο τρόπο παραχωρήθηκαν σε μεγάλα αγιορείτικα μοναστήρια από τον 11ο μέχρι και το 14ο αιώνα.

Η πόλη της Δράμας και η πεδιάδα που την περιβάλλει, εκτεινόμενη κυρίως προς τα νότια μέχρι τις βορειοδυτικές παρυφές του Παγγαίου και τα τενάγη των Φιλίππων, παραμένουν χώρος "απροσπέλαστος" για τις μονές του Άθω. Οι παρυφές αυτής της πεδιάδας θεωρούνται τα όρια του αγιορείτικου παραγωγικού χώρου προς αυτή τουλάχιστον την κατεύθυνση. Κτήματα στις παρυφές αυτής της έκτασης διαθέτουν τα τρία μεγαλύτερα και πλουσιότερα μοναστήρια του Αγίου Όρους, οι μονές Βατοπεδίου, Ιβήρων και Μεγίστης Λαύρας, καθώς και η μονή Καρακάλλου. Οι μονές Μεγίστης Λαύρας και Καρακάλλου κατ'εξάιρεση, υπερβαίνουν το "φράγμα" που προδιαγράψαμε, έχουν στην κυριότητά τους και ορισμένα μετόχια που βρίσκονται πλησιέστερα στην πόλη της Δράμας.

Οι κτήσεις του Βατοπεδίου εκτός του Άθω το α' τρίτο του 14ου αιώνα εκτείνονται από τη Βέρροια και τα Βοδενά (σημ. Έδεσσα) της Μακεδονίας μέχρι τη

* Έκφραση από χρυσόβουλλο λόγο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου (Μάϊος 1329). *Actes de Vatopédi I. Des origines à 1329*. Éd. dipl. par J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros [Archives de l' Athos XXI], Paris 2001, έγγρ. 68,107. Η εργασία αυτή αποτελεί διευρυμένη μορφή ανακοίνωσης που παρουσιάστηκε στα πλαίσια της Δ' Συνάντησης των Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου, η οποία πραγματοποιήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης από τις 20 έως τις 22 Σεπτεμβρίου του 2002.

λιμνοθάλασσα της Βιστωνίδας στη Δυτική Θράκη και τη Λήμνο. Στην περιοχή του Παγγαίου και πιο συγκεκριμένα στις βορειοδυτικές παρυφές του το Βατοπέδι διαθέτει μετόχια και μεγάλες εκτάσεις γης, που περιλαμβάνουν ολόκληρους οικισμούς¹. Οι εύφορες αυτές εκτάσεις απλώνονται στην κοιλάδα του Κάτω Στρυμόνα και του Αγγίτη και ανήκουν στην περιφέρεια του βυζαντινού Ραδολίβους². Το Ραδολίβος αποτελεί σημαντικό οικισμό κατά την ύστερη βυζαντινή περίοδο και το 14ο αιώνα είναι κέντρο του κατεπανικίου Ζαβαλτίας³.

Στην κοιλάδα του Κάτω Στρυμόνα και στις βορειοδυτικές παρυφές του Παγγαίου η μονή Βατοπεδίου διαθέτει το μετόχι της Χρυσούπολης στις εκβολές του Στρυμόνα, το χωριό Ζαβερνίκεια, νωρίτερα Αβαρνίκεια και σήμερα εγκαταλελειμμένο, 5 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Ραδολίβους, το χωριό Σέμαλτον, σήμερα Μικρόν Σούλιον, 4 χιλιόμετρα νότια νοτιοδυτικά του Ραδολίβους, το μετόχι των Αγίων Αναργύρων, το οποίο, αν και βρισκόταν κοντά στην Κορμίστα (βυζ. Κορομίστα) στις βόρειες παρυφές του Παγγαίου, δεν έχει με ακρίβεια εντοπιστεί, και το χωριό Χοτολίβος ή Χοτολίβι, σήμερα Φο(ω)τολίβος, που βρίσκεται 9 περίπου χιλιόμετρα βόρεια της Κορμίστας⁴.

Το 1259 κατά πάσα πιθανότητα, πρώτο έτος της βασιλείας του, ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος αφαιρεί ορισμένα από τα κτήματα της μονής Βατοπεδίου, για να χρηματοδοτήσει μια μεγάλη πολεμική επιχείρησή⁵. Ως αντιστάθμισμα αυτής της κίνησης και πιθανότατα ύστερα από ενέργειες του καθηγουμένου της μονής, ιερομονάχου Μάμαντος, ο αυτοκράτορας προσαρτά με

1. *Actes de Vatopédi I. Des origines à 1329*. Éd. dipl. par J. Bompaire, J. Lefort, V. Kravari, C. Giros [Archives de l' Athos XXI], Paris 2001 (στο εξής: *Vatopédi I*) σ. 23 και 38.

2. Για το βυζαντινό Ραδολίβος βλ. το εκτενές άρθρο του J. Lefort, «Radolibos: population et paysage», *Travaux et Mémoires* 9 (1985) 195-234.

3. Γ. Ι. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια της Μακεδονίας. Συμβολή εις την διοικητικήν ιστορίαν και γεωγραφίαν της Μακεδονίας κατά τους μετά την Φραγκοκρατίαν χρόνους*. [Μακεδονικά, Παράρτημα με αρ. 1] Θεσσαλονίκη 1954 (στο εξής: Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια*), 37 κ.ε. και ιδιαίτερα 50-51.

4. *Vatopédi I*, σ. 23, 36 και 38. Βλ. και τα αντίστοιχα λήμματα στο εκτενές άρθρο του Π. Θεοδωρίδη, «Πίνακας τοπογραφίας του αγιορείτικου παραγωγικού χώρου», *Κληρονομία* 13B' (1981) [στο εξής: Π. Θεοδωρίδης, «Τοπογραφία»] 331-430. Τις θέσεις βλ. στους χάρτες της σειράς *Tabula Imperii Byzantini* (TIB). P. Soustal, *Thrakien*, TIB, Bd. 6, Wien 1991 (στο εξής: P. Soustal, *Thrakien*).

5. *Ἐφθασάν μὲν ἀποσπασθῆναι ἀπὸ τῶν κτημ(ά)των τῆς κατὰ τὸ ὄρο(ς) τοῦ Ἄθου διακειμένης σεβασμ[ίας] μο(ν)ῆς καὶ οὕτω π(ως) ἐπονομαζομ(έν)ης <τοῦ> Βατοπ(ε)δ(ίου) τινὰ δια]φέροντα ταύτη (καί) τῷ μέρει τοῦ δημοσίου προσκυρωθῆναι ... (*Vatopédi I*, ἔγγρ. 16, 1-5). Βλ. επίσης *Vatopédi I*, σ. 15.

επίσημη απόφαση (πρόσταγμα) στο Βατοπέδι τον Οκτώβριο του 1265 τη μονή των Αγίων Αναργύρων, που εκείνη την εποχή υπαγόταν στη μητρόπολη Φιλίππων και είχε περιέλθει σε οικονομική δυσπραγία⁶. Ο Μιχαήλ Η΄ με διαδοχικούς βασιλικούς ορισμούς, που εκδίδονται το ίδιο έτος (1265), επικυρώνει την απόφαση που είχε ληφθεί προς όφελος της μονής⁷. Με χρυσόβουλλο, που εκδίδεται πριν από το Φεβρουάριο του 1270 και που δε σώζεται, επικυρώνονται όλες οι κτήσεις της μονής Βατοπεδίου στην περιοχή του Παγγαίου⁸. Το καθεστώς αυτό, της εξάρτησης δηλαδή της μονής των Αγίων Αναργύρων από το Βατοπέδι, διατηρείται αναλλοίωτο μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα. Τον Απρίλιο του 1297 ο απογραφέας του θέματος Βολερού και Μοσυνοπόλεως, Σερρών και Στρυμόνος Ιωάννης Πανάρετος καταγράφει τα κτήματα και τους προσκαθημένους⁹ του μοναστηριού των Αγίων Αναργύρων χωριστά από τις κτήσεις του Βατοπεδίου, των οποίων εντούτοις αποτελούν τμήμα. Τον Ιούλιο του 1301 σε χρυσόβουλλο λόγο του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου οι Άγιοι Ανάργυροι μνημονεύονται ως μετόχι της μονής Βατοπεδίου. *Ἄλλα δὴ καὶ μετόχιον εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ προσκαθημένων, ἔτι δὲ καὶ ἀμπελώνων καὶ τῆς κατ' ἔτος τελουμ(έν)ης πανηγύρεως.* Η μετατροπή αυτή των Αγίων Αναργύρων από μονή εξαρτημένη από το Βατοπέδι σε απλό βατοπεδινό μετόχι συντελείται μεταξύ των ετών 1297 και 1301¹⁰. Το μετόχι των Αγίων Αναργύρων στην περιοχή της Κορμίστας με τα κτήματα και τους παροίκους του συγκαταλέγεται ακόμη στις κτήσεις του Βατοπεδίου που περιέχονται σε χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου, το οποίο χρ-

6. Vatorédi I, σ. 15 και έγγρ. 16. Για τη μονή των Αγίων Αναργύρων στην Κορμίστα βλ. και Σ. Α. Πασχαλίδης – Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια της Μακεδονίας Α΄*. Ανατολική Μακεδονία. Γενική εποπτεία: πρωτ. – καθ. Θ. Ζήσης. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών. Θεσσαλονίκη 1996 (στο εξής: Σ. Α. Πασχαλίδης – Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*), 60-64. Για τις κτήσεις της μονής Βατοπεδίου βλ. μεταξύ άλλων και: *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαυδίου, Παράδοση-Ιστορία-Τέχνη*, τόμ. Α΄, Άγιον Όρος 1996.

7. Vatorédi I, σ. 15 και έγγρ. 17-19.

8. Vatorédi I, σ. 15 και έγγρ. 19.4.

9. Για τον όρο "προσκαθημένος" βλ. M.C. Bartusis, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, New York – Oxford 1991, 1738. Βλ. επίσης Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η εξέλιξη των αγροτικών σχέσεων στο Βυζάντιο*, [Ελληνική Επιτροπή Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης – Κέντρο Σπουδών Νοτιοανατολικής Ευρώπης, 35], Αθήνα 1995, 40-54. Β. Νεράντζη-Βαρυμάζη, *Αγροτική και Αστική Οικονομία στο Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 2002, 43-44.

10. Vatorédi I, σ. 15 σημ. 120 και έγγρ. 25 και 31, 67-70.

νολογείται το Μάιο του 1329¹¹.

Τρία χρόνια μετά την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της Ανατολικής Μακεδονίας από τους Σέρβους (1345), ο κρλής της Σερβίας Στέφανος Δουσάν με χρυσόβουλλο λόγο, που εκδίδει τον Απρίλιο του 1348, επικυρώνει όλες τις κτήσεις της μονής Βατοπεδίου εντός των ορίων της επικράτειάς του. Μεταξύ των κτήσεων της μονής συγκαταλέγεται ασφαλώς και *το εις τήν Δράμαν μετόχιον τῶν ἁγίων (καί) θαυματουργ(ῶν) Ἀναργύρων μετὰ πάσης τῆς νομῆς (καί) περιοχῆς αὐτοῦ καθὼς προευηργέτησε τοῦτο ἡ βασιλεία μου πρὸς αὐτήν* (ενν. τη μονή Βατοπεδίου)¹². Το έγγραφο αυτό του Σέρβου ηγεμόνα είναι ίσως το μοναδικό στο οποίο συνδέεται το βατοπεδινό μετόχι των Αγίων Αναργύρων, που βρίσκεται κοντά στην Κορμίστα, στα όρια των σημερινών Νομών Σερρών και Καβάλας, με τη βυζαντινή πόλη κάστρο της Δράμας. Αυτό ενδεχομένως οφείλεται στην αναβάθμιση του ρόλου της Δράμας κατά τα μέσα του 14ου αιώνα και καθ' όλη τη διάρκεια της Σερβοκρατίας (1345-1371)¹³. Τα όρια της περιφέρειας της Δράμας στα μέσα του 14ου αιώνα εκτείνονται λοιπόν μέχρι τις βόρειες παρυφές του Παγγαίου.

Κτήση της μονής Βατοπεδίου αποτελεί και το χωριό Χοτολίβος ή Χοτολίβιν ή Χοτολίβι ή Χοτολίβους (η), το σημερινό Φο(ω)τολίβος, που βρίσκεται 9 χιλιόμετρα βόρεια της Κορμίστας στην ανατολική όχθη του Αγγίτη (Πάνακα) και σήμερα υπάγεται διοικητικά στο Νομό Δράμας. Το χωριό Χοτολίβος έχει παραχωρηθεί στο Βατοπέδι πριν από το 1297, πιθανότατα ως αυτοκρατορική δωρεά¹⁴ του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328). Το Χοτολίβος εμφανίζεται για πρώτη φορά ως βατοπεδινή κτήση σε έγγραφο του Απριλίου του 1297. Ο απογραφέας του θέματος Βολερού και Μοσυνοπόλεως, Σερρών και Στρυμόνος Ιωάννης Πανάρετος αποκαθιστώντας τα κτήματα του Βατοπεδίου στην περιοχή της Ζαβαλτίας καταχωρεί στα περιουσιακά στοιχεία της μονής και *γῆν*

11. Vatorédi I, έγγρ. 68, 37-38.

12. Μ. Γούδας, «Βυζαντινά έγγραφα της εν Ἄθω Ἱερᾶς Μονῆς του Βατοπεδίου», *ΕΕΒΣ* 4 (1927) [στο εξής: Μ. Γούδας, «Ἐγγραφα»] έγγρ. 14, 23-24. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, München 1948, N. 125.

13. Για την περίοδο της Σερβοκρατίας στην περιοχή της Δράμας βλ. επίσης Μ. Παρχαρίδου, «Συμβολή στη μελέτη της περιόδου της Σερβοκρατίας στην περιοχή της Δράμας (1344/5-1371). Ο Κάισαρας Βοϊχνας», *ΙΓ΄ Πανελλήνιο Ιστορικό Συνέδριο (29-31 Μαΐου 1992)*, Πρακτικά. Θεσσαλονίκη 1993. (Στο εξής: Μ. Παρχαρίδου, «Σερβοκρατία»).

14. Vatorédi I, σ. 17, 23, 36 και 38. Βλ. και Π. Θεοδορίδης, «Τοπογραφία», 428.

μοδ(ίων) πεντακισχίλι(ων) τετρακοσί(ων) άνευθ(εν) τών γονικ(ών) τών παροίκων αυτής, μύλωνα περι τόν Πάνακα ολοκαιρινόν διόφθαλμον, έτέρους δύο μύλων(ας) χειμεριν(ούς) ... είς τό χωρί(ον) τήν Χωτολίβους¹⁵. Στο χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Β' του έτους 1301 το Χοτολίβος συγκαταλέγεται στις κτήσεις της μονής Βατοπεδίου. "Έτερον χωρίον καλούμενον Χοτολίβος μετά τής περιοχής και τών δικαίων αυτού¹⁶. Η ίδια σχεδόν φράση επαναλαμβάνεται και σε χρυσόβουλλο του Ανδρονίκου Γ' Παλαιολόγου του έτους 1329. Η σειρά που ακολουθεί ο συντάκτης του έγγραφου αυτού είναι η ίδια, όσον αφορά τα κτήματα της μονής στην περιοχή του Παγγαίου. Διαφοροποιήσεις παρατηρούνται μόνο σε ορισμένα τοπωνύμια. Το Σέμελτον λόγου χάριν εμφανίζεται ως Σέμαλτον και το Χοτολίβος ως Χοτολίβιν¹⁷. Το χωριό Χοτολίβος περιλαμβάνεται στις βατοπεδινές κτήσεις που επικυρώνονται τον Απρίλιο του 1348 με το χρυσόβουλλο του κράλη της Σερβίας Στεφάνου Δουσάν. Ο Στέφανος Δουσάν μεταξύ των διαφόρων προνομίων που χορηγεί στη σεβασμία μονή του Βατοπεδίου ορίζει πως ούτε οί νύν κεφαλαττικεύοντες ζουπάνοι, ούτε οί διαδεξόμενοι τούτους, ούτε μήν οί τά του δημοσίου ή τά τής απογραφής διενεργούντες έξουσι ποτέ άδειαν διενοχλῆσαι ή όλως πόδα βαλεϊν έν τοιούτοις μετοχίοις (τῆς) μονῆς λέγω δέ τοίς έν τω Στρουμμόνι, τῆ Ζαβαρνικεία, τῆ Χοτολίβον, έν τῆ Δράμα, τῆ Ζίχνα, ταίς Σέρραις, τῆ Θεσσαλονίκη, τῶ 'Ραφαλίω, τῶ Κρυμωτᾶ, τῆ Κριτζίστη, τῆ Βερροία, τῶ άγίω Μάμαντι, τῆ 'Ερμιλεία, τοίς πλησίον του άγίου Όρους, τοίς έντός αυτού και άλλαχου ένθα κέκτητ(αι)¹⁸.

Στην ακίνητη περιουσία τέλος της μονής Βατοπεδίου συγκαταλέγεται και η μονή της παναχράντου Δεσποίνης της Κοριλιωτίσσης ή Κιριλιωτίσσης, η οποία είναι γνωστή μόνο από ένα αφιερωτήριο έγγραφο, ένα γράμμα παραδοτικόν προς τη μονή Βατοπεδίου. Το αφιερωτήριο αυτό έγγραφο συντάχθηκε το Μάρτιο του 1359 και υπογράφεται από το σακελλάριο της μητροπόλεως Δράμας Ιωάννη Χρυσωνά, τον πρωτόπαπα Δράμας Δαμασκηνό και άλλους κληρικούς της ίδιας μητρόπολης. Σύμφωνα με αυτό το έγγραφο η μονή Βατοπεδίου προκατεί-

15. *Vatopédi I*, έγγρ. 25, 11-13.

16. *Vatopédi I*, έγγρ. 31, 66-67.

17. *Vatopédi I*, έγγρ. 68, 32-38.

18. Μ. Γούδας, «Έγγραφα», έγγρ. 14, 27-30. F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des heiligen Berges*, München 1948, N. 125.

χε τη μονή της Παναγίας Κοριλιωτίσσης και το μετόχι της, το οποίο δεν κατονομάζεται στο έγγραφο, καθώς επίσης και το μονύδριο των Αγίων Αναργύρων στην Κορμίστα. Αργότερα όμως αποσπάσθηκαν παράνομα από τη δικαιοδοσία της μονής Βατοπεδίου από κάποιο μητροπολίτη Δράμας και προσαρτήθηκαν στη μητρόπολη Δράμας, πριν από την περίοδο της Σερβοκρατίας στην περιοχή (1345 κ.ε.). Αυτό έγινε πιθανότατα μεταξύ των ετών 1341 και 1345, στα χρόνια του εμφυλίου πολέμου μεταξύ Παλαιολόγων και Καντακουζηνών, ταυτόχρονα ενδεχομένως με την ανύψωση της αρχιεπισκοπής Δράμας σε μητρόπολη. Το όνομα του μητροπολίτη Δράμας, που προέβη σ' αυτή την ενέργεια, δεν καθίσταται γνωστό εξαιτίας της κακής κατάστασης του εγγράφου και του χάσματος που υπάρχει στο συγκεκριμένο σημείο. Αναφέρονται ωστόσο τα ονόματα δύο άλλων μητροπολιτών Δράμας, διαδόχων του προηγούμενου στο μητροπολιτικό θρόνο της Δράμας, του Ιγνατίου και του Δανιήλ, επί των ημερών των οποίων η μονή της Κοριλιωτίσσης και το μετόχι των Αγίων Αναργύρων ερημώθηκαν και καταστράφηκαν ολοσχερώς. Την οικτρή αυτή κατάσταση, στην οποία είχαν περιέλθει τα δύο μονύδρια, θέλησε να διορθώσει ο καίσαρας Βοϊχνας, διοικητής της Δράμας κατά την περίοδο της σερβικής κυριαρχίας. Ο Βοϊχνας παρέδωσε και πάλι τη μονή της Παναγίας Κοριλιωτίσσης και το μετόχι των Αγίων Αναργύρων μαζί με την περιουσία τους στη μονή Βατοπεδίου, καθώς επίσης και κάποιο ναό αφιερωμένο στην Αγία Φωτεινή *μετά τοῦ περι αὐτήν χωραφίου*. Την πράξη αυτή αποδέχονται με το παραδοτικόν γράμμα τους και οι κληρικοί της μητροπόλεως Δράμας¹⁹.

Δεν αποκλείεται η Παναγία η Κοριλιώτισσα να συμπεριλαμβάνεται στα μετόχια της μονής Βατοπεδίου, που μνημονεύονται στο χρυσόβουλλο του Στεφάνου Δουσάν του έτους 1348, και να ταυτίζεται ενδεχομένως με την Πανηγυρίστρεα, που συνδέεται άμεσα με το βατοπεδινό μετόχι των Αγίων Αναργύρων. Στην απογραφική εξίσωση και αποκατάσταση, που συντάσσει το 1297 ο απογραφέας Ιωάννης Πανάρετος, σημειώνεται χαρακτηριστικά: *μετά τ(ών) άλλων εύρομεν και την σεβασμίαν μονήν τών 'Αγίων πανενδόξων 'Αναργύρων τήν περι την Ζαβαλτιαν ἔ[χ]ουσα[ν] ἀμπέλιον μοδ(ίων) τριακοντατεσσάρ(ων), γῆν εἰς τ(ήν) Πανηγυρίστρεαν μοδ(ίων) εἴκοσι (καί) προσκαθημέν(ους) ἐν τῇ*

19. Σ. Α. Πασχαλίδης- Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*, 116-117. – Ε. Γ. Στρατής, *Η Δράμα και η Δράβησκος. Ιστορική και αρχαιολογική μελέτη*. Σέρραι 1925. (Στο εἶξῃ: Ε. Γ. Στρατής, *Δράμα*), 31-32.

περιοχή ταύτ[η] (;) πτωχούς έχοντας ούτως· και στη συνέχεια αναφέρονται τέσσερις εστίες (νοικοκυριά) παροίκων²⁰. Είναι πιθανό η Πανηγυρίστρεα να ταυτίζεται με την Παναγία Κοριλιώτισσα και να αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο μετόχι της πάλαι ποτέ μονής των Αγίων Αναργύρων, προτού η τελευταία χάσει την αυτονομία της και μετατραπεί σε κανονικό μετόχι της μονής Βατοπεδίου γύρω στο 1300. Το τοπωνύμιο Πανηγυρίστρεα σχετίζεται ίσως με το μεγάλο πανηγύρι της Παναγίας Κοριλιωτίσσης, το οποίο γινόταν κάθε χρόνο την ημέρα που γιόρταζε ο ναός της Παναγίας. Ο ναός αυτός ως το 1300 περίπου ανήκε στη μονή των Αγίων Αναργύρων και κατά το 14ο αιώνα, ακολουθώντας την τύχη της κυρίαρχης μονής των Αγίων Αναργύρων, μετατράπηκε σε μετόχι της μονής Βατοπεδίου²¹.

Το 1329 το Βατοπέδι κατείχε συνολικά πάνω από 40.000 μοδίους γης εκτός των ορίων της χερσονήσου του Άθω. Η ακίνητη περιουσία της μονής μπορούσε στο εξής να συγκριθεί με εκείνη της μονής των Ιβήρων. Η αύξηση της έγγειας περιουσίας του Βατοπεδίου αρχίζει το 13ο αιώνα και κορυφώνεται στις αρχές του 14ου. Η αύξηση αυτή προκύπτει κυρίως χάρη στις δωρεές αυτοκρατόρων ή μελών της βυζαντινής αριστοκρατίας. Από αυτά τα κτήματα το μοναστήρι εισπράττει φόρους και απολαμβάνει τις υπηρεσίες των ελεύθερων καλλιεργητών και των παροίκων. Οι πληροφορίες που μας παρέχουν οι πηγές είναι εξαιρετικά ελλιπείς. Εστίες παροίκων υπάρχουν τόσο στο Χοτολίβος όσο και στο βατοπεδινό μετόχι των Αγίων Αναργύρων κοντά στην Κορμίστα²².

Πλούσια κτήματα στην περιοχή του Παγγαίου, στην κοιλάδα του Κάτω Στρυμόνα και στην κοιλάδα του Αγγίτη, που διαμορφώνεται στα βορειοανατολικά της λίμνης του Στρυμόνα μεταξύ Ζίχνης και Ροδολίβους, διαθέτει το 14ο αιώνα η μεγάλη μονή των Ιβήρων. Ο παραγωγικός χώρος της μονής Ιβήρων περιβάλλει το Παγγαίο Όρος από τη βόρεια, τη δυτική και τη νότια πλευρά του. Ιβηρικά κτήματα και μετόχια βρίσκονται διάσπαρτα από την Κορμίστα και την Αγγίστα μέχρι την ή τα Λουκουβίικια και τον Οβηλό και ακόμη νοτιότερα μέχρι τη Δοβροβίικια στο κατεπανίκιο Ποπολίας. Ορισμένα από τα κτήματα

20. *Vatopédi I*, έγγρ. 25,3-9.

21. Για τη θέση της Παναγίας Κοριλιωτίσσης βλ. Σ. Α. Πασχαλίδης- Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*, 117 και την εκεί ευρισκόμενη βιβλιογραφία.

22. *Vatopédi I*, σ. 22-24.

της Ιβήρων αγγίζουν τις νότιες παρυφές της πεδιάδας της Δράμας, αλλά παραμένουν έξω από το ζωτικό χώρο της βυζαντινής πόλης κάστρου και εντάσσονται στο σύνολό τους στην ευρύτερη περιφέρεια που έχει ως κέντρο το βυζαντινό Ραδολίβος²³.

Μοναδική εξαίρεση αποτελούν ορισμένα κτήματα στην περιοχή της Προσοτσάνης (βυζ. Πρισότηζιανης). Η Προσοτσάνη βρίσκεται στην άνω κοιλάδα του ποταμού Αγγίτη (Πάνακα), 20 περίπου χιλιόμετρα βόρεια βορειοδυτικά του Φωτολίβους (βυζ. Χοτολίβους). Ο ποταμός Αγγίτης (Πάναξ) ξεκινώντας από τις πηγές του, που βρίσκονται πολύ κοντά στην Προσοτσάνη, κατέρχεται μέχρι την περιοχή του βυζαντινού Χοτολίβους (σημ. χωριά Φωτολίβος και Συμβολή). Στο σημείο αυτό διακλαδίζεται και το μεγαλύτερό του μέρος συνεχίζει να κινείται προς τα νοτιοδυτικά με κατεύθυνση τον κάτω ρου του Στρυμόνα, ενώ ένα μικρό μέρος του διαχέεται προς τα νοτιοανατολικά, όπου σχηματίζονται τα τενάγη των Φιλίππων.

Η βυζαντινή Πρισότηζιανη βρίσκεται 18 περίπου χιλιόμετρα δυτικά βορειοδυτικά της Δράμας, στις δυτικές παρυφές της ομώνυμης πεδιάδας, και εντάσσεται στην ευρύτερη περιφέρεια της μεσαιωνικής πόλης κάστρου. Το ίδιο άλλωστε εξακολουθεί να ισχύει και σήμερα, αφού η Προσοτσάνη υπάγεται διοικητικά στο Νομό Δράμας²⁴.

Τον Ιανουάριο του 1316 ο ορφανοτρόφος Τρύφων Κεδρηνός κατ' εντολή του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου επιχειρεί *ἀναθεωρῆσαι καὶ ἀποκαταστήσαι τὰ ἐν τῷ θέματι Βολεροῦ καὶ Μοσυνοπόλεως, Σερρῶν καὶ Στρυμμόνος ἐκκλησιαστικά, μοναστηριακά, προσωπικά, ἀρχοντι(ικ)ά, στρατιωτικά, χρυσοβουλλάτα καὶ λοιπά (ενν. κτήματα της μονῆς Ιβήρων), καὶ παραδοῦναι ἐκάστω τὸ οἰκείον ποσόν*²⁵. Ο Τρύφων Κεδρηνός στο πρακτικό αυτό αποκαθιστά μεταξύ άλλων *καὶ τὴν περὶ τὸ κατέπανοίκιον Ζαβαλτίας οἰκονομί(αν) τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος διακειμένης σεβασμίας μονῆς*

23. *Actes d' Iviron III. De 1204 à 1328*. Éd. dipl. par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou, V. Kravari, avec la coll. d' H. Métrévili [Archives de l' Athos XVIII], Paris 1994 (στο εξής Iviron III) σ. 191-193. Βλ. και Π. Θεοδορίδης, «Τοπογραφία», όπου και τα αντίστοιχα λήμματα. Για το κατεπανίκιο Ποπολίας βλ. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια*, 53-59.

24. Τη θέση της Προσοτσάνης (βυζ. Πρισότηζιανης) βλ. μεταξύ άλλων και στους χάρτες της σειράς ΤΙΒ, Bd. 6 (P. Soustal, *Thrakien*).

25. *Iviron III*, έγγρ. 74, 1-3.

των Ἰβήρων τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τῆς πανύπεράγνου Θεομήτορος τῆς Πορτιατίσσης²⁶. Ο Κεδρηνός καταγράφει με μεγάλη προσοχή και επιμέλεια τους παροίκους της μονῆς Ἰβήρων και τις οικογένειές τους με ὅλη την ἀκίνητη περιουσία τους και ρυθμίζει με ἀκρίβεια τους φόρους που εἰσπράττει ετησίως το αθωνικό μοναστήρι. Μεταξύ ἄλλων καταχωροῦνται δέκα εστίες προσκαθημένων περὶ τὴν Δράμαν εἰς τὸ ἀγρίδιον τὴν Πρισότζιανην. Τα ὀνόματα των παροίκων εἶναι στη συντριπτικὴ τους πλειοψηφία ἐλληνικά και ἡ οικονομικὴ τους κατάσταση ἀρκετὰ καλή, ἀφοῦ διαθέτουν σημαντικὰ περιουσιακὰ στοιχεῖα. Ο ετήσιος φόρος που ἀναλογεῖ στη συγκεκριμένη κοινότητα παροίκων εἶναι περίπου 15 υπέρπυρα (14^{1/4})²⁷.

Το πρακτικό του Κεδρηνοῦ εἶναι μακροσκελέστατο και ἡ περιοχὴ που διαλαμβάνει τεράστια. Τα κτήματα της μονῆς Ἰβήρων, που συγκαταλέγονται στο συγκεκριμένο ἔγγραφο, ἐκτείνονται σε ολόκληρη τὴν εὐφορη πεδιάδα που ἀπλώνεται στα νότια, τα δυτικά και τα βόρεια του Παγγαίου ὄρους μέχρι τον κάτω ρου του Στρυμόνα και τὴν ἀνατολικὴ ὄχθη του Ἀγγίτη με βορειότερο σημεῖο τὴν περιοχὴ τῆς Πρισότζιανης. Οἱ κτήσεις της μονῆς Ἰβήρων ἐκτείνονται λοιπὸν στις νότιες και τις δυτικὲς παρυφές τῆς πεδιάδας τῆς Δράμας (περιοχές Φωτολίβους και Προσοτσάνης ἀντίστοιχα), στὴν ευρύτερη δηλαδὴ περιοχὴ τῆς ομώνυμης βυζαντινῆς πόλης.

Το σύνολο των φόρων που ρυθμίζει ὁ ὀρφανοτρόφος Τρύφων Κεδρηνός στο κατεπανίκιο Ζαβαλτίας ἀνέρχεται στο ποσὸ των 520 υπερχύρων. Ἀπὸ αὐτά, τα 200 υπέρπυρα ἀποδίδονται ἀπὸ τὴ μονὴ Ἰβήρων στο δημόσιο ταμεῖο και τα υπόλοιπα 320 ἀποτελοῦν ἔσοδα τῆς μονῆς²⁸.

Ἐμμεση ἀναφορὰ του χωριοῦ Χοτολίβος γίνεται σε ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων που χρονολογεῖται στις ἀρχές του 12ου αἰῶνα. Σε πρακτικό του 1103 μνημονεύεται κάποιος νοτάριος Νικηφόρος Χοτολιβηνός²⁹. Το βυζαντινὸ Χοτολίβος δὲν ἔχει ἀκόμη παραχωρηθεῖ στὴ μονὴ Βατοπεδίου. Αὐτὸ θα γίνῃ περὶ τα

26. *Iviron III*, ἔγγρ. 74, 3-5.

27. *Iviron III*, ἔγγρ. 74, 200-210.

28. *Iviron III*, ἔγγρ. 74, 334-337. Ἡ υπογραφή του Κεδρηνοῦ στους στίχους 341-342. Ἡ ἡμερομηνία στους στίχους 340-341.

29. *Actes d' Iviron II. Du milieu du XIe siècle à 1204*. Éd. dipl. par J. Lefort, N. Oikonomidès, D. Papachryssanthou avec la coll. de V. Kravari et d' H. Métrévélis [Archives de l' Athos XVI], Paris 1990, ἔγγρ. 51,100.

τέλη του 13ου αιώνα, πριν από το 1297³⁰. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, ενώ το Χοτολίβος εμφανίζεται στις πηγές ήδη το Δεκέμβριο του 1103 ως πατρίδα του νοταρίου Νικηφόρου, η πόλη της Δράμας συναντάται για πρώτη ίσως φορά σε μεσαιωνική πηγή των μέσων του 12ου αιώνα, στο έργο του περιφημου Ιουδαίου περιηγητή Βενιαμίν της Τουδέλης, που γράφτηκε μεταξύ των ετών 1159 και 1173³¹.

Η μονή της Μεγίστης Λαύρας την εποχή των Παλαιολόγων διαθέτει πολλά κτήματα και μετόχια στην περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Η συντριπτική πλειονότητα των λαυριώτικων κτήσεων εντοπίζεται στο κατεπανίκιο Ποπολίας, στην περιοχή δηλαδή που εκτείνεται στα νότια του Παγγαίου Όρους, από την ανατολική πλευρά του δέλτα του Στρυμόνα μέχρι περίπου τη σημερινή Ελευθερούπολη³². Η Λαύρα ωστόσο κατέχει και αρκετά κτήματα στην κοιλάδα του Κάτω Αγγίτη, στην εύφορη περιοχή μεταξύ Ραδολίβους και Ζίχνας³³.

Στην περιοχή της Δράμας βρίσκονται τρία λαυριώτικα μετόχια. Σε έγγραφο που συντάχθηκε πιθανότατα το 14ο αιώνα και φέρεται ως χρυσόβουλλο του

30. Βλ. λίγο παραπάνω σ. 3-4.

31. Βενιαμίν εκ Τουδέλης, *Το Βιβλίο των Ταξιδιών στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική (1159-1173)*. Εισαγωγή-Σχόλια: Κ. Μεγαλομμάτης-Α. Σαββίδης. Μετάφραση: Φ. Βλαχοπούλου. [Τίτλος του έργου στα αγγλικά: *The Itinerary of Benjamin of Tudela*. M. A. Adler, London 1907]. Αθήνα 1994, 35 και 64. Η πόλη της Δράμας αναφέρεται για πρώτη φορά στο έργο του Ιουδαίου περιηγητή Βενιαμίν εκ Τουδέλης, που γράφτηκε μεταξύ των ετών 1159 και 1173, και όχι στο περιηγητικό κείμενο του Άραβα γεωγράφου Al-Idrisi. Ο Idrisi μετά τις Σέρρες επισκέπτεται τη βυζαντινή Ζίχνα (σημ. Ζίχνη) και στη συνέχεια τη Χρυσούπολη (Al-Idrisi, *Opus Geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare studeant»*. Consilio et auctoritate: E. Cerulli, F. Gabrieli, G. Levi Della Vidà †, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt: A. Bombaci, U. Rizzitano, R. Rubinacci, L. Veccia Vaglieri. Fasc. VII, Neapoli-Romae, 1977, Clima V, Sectio IV, σ. 793, παρ. 10, στ. 8. Βλ. και την τελευταία έκδοση της γαλλικής μετάφρασης του κειμένου: Idrīsi, *La première géographie de l' Occident*. Présentation, notes, index, chronologie et bibliographie par H. Bresc et A. Nef. Traduction du chevalier Jaubert, revue par A. Nef. Paris 1999, 404). Η πόλη Zahna ή Zikhna (εσφαλμένη ανάγνωση ως Rahna) εσφαλμένα έχει ταυτιστεί με τη Δράμα. Ο Άραβας γεωγράφος του 12ου αιώνα δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο του έργου του στην πόλη ή στο "πολίχνιον" της Δράμας. Πρβλ. Μ. Παρχαρίδου, «Σερβοκρατία», σ. 197 και σημ. 81.

32. *Actes de Lavra III*. De 1329 à 1500. Éd. dipl. par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou [Archives de l' Athos X], Paris 1979 (στο εξής: *Lavra III*) σ. 114-115. Για το κατεπανίκιο Ποπολίας βλ. Γ. Θεοχαρίδης, *Κατεπανίκια*, 53-59.

33. *Lavra III*, σ. 115.

Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1328-1341) αναφέρονται ευσύνοπτα τα τρία αυτά μετόχια χωρίς να γίνεται λόγος για τυχόν περιουσιακά στοιχεία που τα συνοδεύουν. *‘Ομοίως κατέχειν και περί τήν Δράμαν μετόχια ή ‘Αγία Παρ(ασκευ)ή κ(αι) ό ‘Αγιος Νικόλαος κ(αι) ή ‘Οδηγήτρια*³⁴.

Στα Αρχεία της μονής Μεγίστης Λαύρας βρέθηκε έγγραφο του 1316 που αναφέρεται στις κτήσεις της σεβασμίας μονής της Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης *της έν τώ κατεπανικίω Ποπολίας έν τώ όρει τώ καλουμένω του Τίμτζου*³⁵. Μεταξύ των μετοχίων της μονής συγκαταλέγεται και *μετόχιον τό έπιλεγόμενον τον ‘Αγιον Παντελεήμονα, τό διακείμενον πλησίον του Πάνακα, μετά και της περιοχής και νομής αυτού, αλλά δη και των προσκαθημένων έν αυτό, ότινες και έχουσιν ούτως* και ακολουθεί ένας βραχύς, συγκεχυμένος και ελλιπής ενδεχομένως κατάλογος παροίκων³⁶. Στην περιοχή τελούνταν μεγάλη πανήγυρις *έπί τή μνήμη του άγιου ένδόξου μεγαλομάρτυρος και Ιαματικού Παντελεήμονος*³⁷. Το μετόχι αυτό κατά πάσα πιθανότητα περιήλθε στη συνέχεια μαζί με την κυρίαρχη μονή της Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης και τις υπόλοιπες κτήσεις της στην κυριότητα του μεγάλου αγιορείτικου μοναστηριού και έτσι εξηγείται η μεταβίβαση όλων των τίτλων ιδιοκτησίας του - και του εγγράφου του 1316 που βρισκόταν ακόμα σε ισχύ - στα Αρχεία της μονής Μεγίστης Λαύρας. Το σιγγιλιώδες αυτό γράμμα του 1316 συντάσσουν και υπογράφουν οι απογραφείς του θέματος Βολερού και Μοσυνοπόλεως, Σερρών και Στρυμόνος Γεώργιος Στρατηγός, δομέστικος των δυτικών θεμάτων, και Νικόλαος Θεολογίτης³⁸.

Στη σύγχρονη έρευνα υποστηρίχθηκε η ταύτιση του μετοχίου αυτού με τον παλαιολόγειο ναό του Αγίου Παντελεήμονος, που βρίσκεται σε απόσταση 3 περίπου χιλιομέτρων δυτικά της Προσοτσάνης, στην κοιλάδα του ποταμού Αγγί-

34. *Lavra III*, έγγρ. App. XI, 123. Βλ. και Σ. Α. Πασχαλίδης- Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*, 493, όπου και οι σχετικές βιβλιογραφικές ενδείξεις.

35. *Actes de Lavra II*. De 1204 à 1328. Éd. dipl. par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou [Archives de l' Athos VIII], Paris 1977 (στο εξής: *Lavra II*) έγγρ. App. VIII, 5-6. Βλ. και *Actes de Lavra IV. Études historiques – Actes serbes. Compléments et Index*. Par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou avec la coll. de Sima Ćirković [Archives de l' Athos XI], Paris 1982 (στο εξής: *Lavra IV*) σ. 133 και σημ. 461.

36. *Lavra II*, έγγρ. App. VIII, 8 κ.ε. και σ. 304-305. Βλ. και *Lavra IV*, σ. 133 και σημ. 461.

37. *Lavra II*, έγγρ. App. VIII, 25-26

38. *Lavra II*, έγγρ. App. VIII, 36-37.

τη (μσν. Πάνακα), και χρονολογείται στο α΄ μισό του 14ου αιώνα³⁹.

Την ίδια ενδεχομένως τύχη με το μετόχι του Αγίου Παντελεήμονος είχε και *έτερον μετόχιον της Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης εις τὸ χωρίον τὴν Βλαδεξιάνην τὸ εἰς ὄνομα τιμώμενον τῶν ἁγίων καὶ ἐνδόξων μεγαλομαρτύρων Θεοδώρων, περιελθὸν αὐτῇ ἀπὸ προσενέξεως (= δωρεά) τοῦ ἀπὸ τῆς Δράμας Δημητρίου ἱερέως τοῦ υἱοῦ τοῦ Νήφωνος*⁴⁰. Το μετόχι αυτό, που βρισκόταν πιθανόν κοντά στο μετόχι του Αγίου Παντελεήμονος, αφού το χωριό Βλαδεξιάνη ή Βλαδέξιανη τοποθετείται στην κοιλάδα του ποταμού Αγγίτη (μσν. Πάνακα)⁴¹, αποτελούνταν από το ναό, ένα αμπέλι και παροίκους⁴².

Οι κτήσεις της Μεγίστης Λαύρας επεκτείνονται λοιπόν το 14ο αιώνα και στην περιοχή που βρίσκεται στα βόρεια του Παγγαίου, στα κατεπανίκια Ζαβαλτίας και Ζιχνών. Η μονή της Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης, χτισμένη στο κατεπανίκιο Ποπολίας, σε μια παρώρεια του νότιου Παγγαίου, στο όρος του Τίμιτζου, περιέχεται – δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς - στην κυριότητα της Λαύρας⁴³. Έτσι το 14ο αιώνα συμπεριλαμβάνονται στις κτήσεις της αγιορείτικης μονής τα μετόχια του Αγίου Παντελεήμονος και των Αγίων Θεοδώρων που βρίσκονταν στην περιοχή του ποταμού Αγγίτη, στα βόρεια του Παγγαίου, και ανήκαν παλαιότερα στη μονή της Θεοτόκου Σπηλαιωτίσσης.

Το 14ο αιώνα στην περιοχή της Δράμας διαθέτει σημαντικές κτήσεις και η μονή Καρακάλλου. Σ' αυτή την αθωνική μονή ανήκουν πέντε μετόχια που βρίσκονται *περὶ τὴν Δράμαν*. Το μετόχι του Αγίου Γεωργίου, που αλλιώς ονομάζεται "Αμπλενα" (*μετόχιον τιμώμενον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ ἐπικεκλημένον ἢ Ἐμπλενα*), ένα δεύτερο μετόχι αφιερωμένο και πάλι στον Άγιο Γεώργιο, το λεγόμενο *τῆς Ἰουσαλάς*, και άλλα τρία μετόχια που είχαν παραχωρηθεί στη μονή Καρακάλλου λίγο νωρίτερα από τα δύο προηγούμενα: *τὸ μὲν εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ Δεσπότη καὶ Σωτήρος Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τὸ δὲ τῆς ὑπεραγίας Θεοτό-*

39. Σ. Α. Πασχαλίδης- Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*, 118-120, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

40. *Lavra II*, ἔγγρ. App. VIII, 26-29. Βλ. καὶ *Lavra IV*, σ. 133.

41. Για το χωριό Βλαδέξιανη βλ. Π. Θεοδωρίδης, «Τοπογραφία», 352.

42. *Lavra II*, ἔγγρ. App. VIII, 29-31. Βλ. καὶ *Lavra IV*, σ. 133.

43. *Lavra IV*, σ. 133 καὶ σημ. 461.

κου τῆς ἐπικεκλημένης τῆς Ἀκανθιωτίσσης καὶ διακείμενον εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀβηναρίου, τὸ δὲ ἕτερον εἰς ὄνομα τιμώμενον τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐπικεκλημένον τῆς Λάψης⁴⁴.

Συνοψίζοντας παρατηρούμε ὅτι στα χρόνια των Παλαιολόγων στην περιοχή που εκτείνεται ἀπὸ την Προσοτσάνη, την κοιλάδα του Ἄνω Αγγίτη και την πόλη της Δράμας μέχρι το Φωτολίβος (βυζ. Χοτολίβος) και τις βόρειες παρυφές του Παγγαίου Ὄρους, στο δυτικό δηλαδή τμήμα της πεδιάδας της Δράμας, ευαρίθμητα μετόχια και κτήματα περιορισμένης σχετικά ἔκτασης διαθέτουν οι τρεις μεγάλες αθωνικές μονές του Βατοπεδίου, των Ἰβήρων και της Μεγίστης Λαύρας, καθώς επίσης και η μονή Καρακάλλου. Ο αἰοροεῖτικός παραγωγικός χώρος στην Ανατολική Μακεδονία, ὅπως ἤδη ἔχουμε αναφέρει, εκτείνεται κυρίως στη μεγάλη κοιλάδα του Στρυμόνα και στις εὐφορες περιοχές που περιβάλλουν το Παγγαίο Ὄρος ἀπὸ τη νότια, τη δυτική και τη βόρεια πλευρά, συμπεριλαμβανομένης της κοιλάδας του Αγγίτη, που σχηματίζεται στα βορειοανατολικά της λίμνης του Στρυμόνα και απλώνεται στη βορειοδυτική πλευρά του Παγγαίου μεταξύ Ζίχνης και Ροδολίβους, η περιφέρεια του οἰοῦ στην ὑστερη βυζαντινή περίοδο εκτείνεται βορειοανατολικά μέχρι την Κορμίστα και το Φωτολίβος. Η ευρύτερη περιοχή της Δράμας αποτελεί κατὰ κάποιον τρόπο το βορειοανατολικό σύνορο του παραγωγικού χώρου των αθωνικῶν μοναστηριῶν.

44. F. Dölger, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches* (von 565-1453). 4. Teil: Regesten von 1282-1341. München und Berlin 1960, ἔγγρ. 2170, σ. 21-22. Βλ. και Σ. Α. Πασχαλίδης-Δ. Στρατής, *Τα μοναστήρια*, 489-491, ὅπου και οι σχετικές βιβλιογραφικές ενδείξεις.